

Boganmeldelser.

Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728.
Udgivet efter samtidige Fortegnelser af Kjøbenhavns Brandforsikring til Minde om Anledningen til dens Oprettelse. Kbhvn. 1906. (488 S.).

Vor Tid kaldes ofte Jubilærnes Tidsalder, og der er ogsaa noget sandt deri; det gælder for Private som for Institutioner, at man nu mere end før standser ved Milepælene paa Livets Vej, kaster Blikket tilbage og med større eller mindre Glæde genoplever i Erindringen, hvad der er forbigangent, samtidig med at man af Fremtiden haaber Fremgang og Lykke. I og for sig er der heller intet at indvende herimod; det kan ofte være sundt saaledes at vende Blikket fra Øjeblikkets Forhold og sætte sig ind i tidligere Tidens Tankesæt og Sædvaner. Men ganske vist Maaden, hvorpaa Jubilæerne fejres og Anledningerne dertil er højst forskellige; det er langt fra altid alene ideelle Grunde, der ligger bag, og ofte finder ved slig Lejlighed betydelige Pengemidler en Anvendelse, der intet betyder ud over Nuets Velvære.

Dette gælder imidlertid ingenlunde den Maade, Kjøbenhavns Brandforsikring valgte, da denne konsoliderede Institution i Januar dette Aar fejrede 175 Aars Dagen for sin Oprettelse, tværtimod. Da paakaldtes Offentlighedens Interesse ved Udsendelsen af et Værk, der i en overordentlig nitid Udstyrelse fremstiller Forholdene i vor Hovedstad, som de var, kort før Brandforsikringen oprettedes, og Institutionen skænkede paa den Maade

Boganmeldelser.

Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728.
Udgivet efter samtidige Fortegnelser af Kjøbenhavns Brandforsikring til Minde om Anledningen til dens Oprettelse. Kbhvn. 1906. (488 S.).

Vor Tid kaldes ofte Jubilærnes Tidsalder, og der er ogsaa noget sandt deri; det gælder for Private som for Institutioner, at man nu mere end før standser ved Milepælene paa Livets Vej, kaster Blikket tilbage og med større eller mindre Glæde genoplever i Erindringen, hvad der er forbigangent, samtidig med at man af Fremtiden haaber Fremgang og Lykke. I og for sig er der heller intet at indvende herimod; det kan ofte være sundt saaledes at vende Blikket fra Øjeblikkets Forhold og sætte sig ind i tidligere Tidens Tankesæt og Sædvaner. Men ganske vist Maaden, hvorpaa Jubilæerne fejres og Anledningerne dertil er højst forskellige; det er langt fra altid alene ideelle Grunde, der ligger bag, og ofte finder ved sli­g Lejlighed betydelige Pengemidler en Anvendelse, der intet betyder ud over Nuets Velvære.

Dette gælder imidlertid ingenlunde den Maade, Københavns Brandforsikring valgte, da denne konsoliderede Institution i Januar dette Aar fejrede 175 Aars Dagen for sin Oprettelse, tværtimod. Da paakaldtes Offentlighedens Interesse ved Udsendelsen af et Værk, der i en overordentlig nitid Udstyrelse fremstiller Forholdene i vor Hovedstad, som de var, kort før Brandforsikringen oprettedes, og Institutionen skænkede paa den Maade

Almenheden et Værk af blivende historisk Værd, en Kilde til Oplysning, som ikke alene den nu levende, men ogsaa den fremtidige Slægt vil kunne drage sig til Nytte.

Værkets Hovedindhold er Offentliggørelsen af to i Rigsarkivet beroende fra Københavns Magistrat til Kongen indsendte Protokoller, hvoraf den ene indeholder en Fortegnelse over de ved Københavns Ildebrand i Oktober 1728 afbrændte Huse og Gaarde, medens den anden meddeler det kort efter Branden optagne Mandtal af 14. December 1728 over Indvaanerne i de af Branden skaanede Dele af Byen. Arkivsekretær G. L. Grove har henledet Opmærksomheden paa og forestaaet Udgivelsen af disse Protokoller og ledet det hermed forbundne betydelige Arbejde, hvorhos han har udarbejdet den Indledning om Protokollernes Tilblivelse og topografiske og personalhistoriske Betydning, hvormed Værket begynder; endvidere skyldes Registeret, der i høj Grad forøger Værkets praktiske Brugbarhed, ham, ligesom han ogsaa har forestaaet Udarbejdelsen og den særdeles tydelige Gengivelse af de forskellige Planer af Byen, hvori Ildebrandens Omfang anskueliggøres, og Byens Udseende paa den Tid fremstilles. Endelig har Professor H. Westergaard paa Grundlag af det her offentliggjorte Materiale i en indledende Oversigt meddelt nogle Bemærkninger om Beboelses- og Befolkningsforhold i København omkring Aaret 1728.

For nærværende Tidsskrifts Læsere er det navnlig dette sidste Afsnit, der kan paaregne Interesse, medens en udførlig Omtale af Værkets store Betydning i topografisk og personalhistorisk Henseende naturlig hører hjemme andetsteds. Først gives en Fremstilling af selve Brandens Omfang; at det var en stor Ulykke, bærer Talene tydeligt Vidnesbyrd om, idet en Tredjedel af Byens Huse blev ødelagte. Det var dog ikke saa stor en Andel af Byens Befolkning, der blev husvild derved (mellem 15 og 20000 af godt 70000), idet det for en stor Del var lave, smalle og uanselige Huse, der fandtes i den hærgede

Del af Byen. I Protokollen over de afbrændte Bygninger, deres Ejere og Lejere, Bygningsmaade, Antal Fag og Grundareal, findes tillige Oplysning om Bygningernes Prioritetsforhold. Disse bør man naturligvis helst se i Belysning af de samtidige Ejendomsværdier, og i Indledningen gøres der derfor ogsaa Rede for Købesummerne for de i Aarene 1722—24 afhændede 51 Ejendomme. Gennemsnitlig var Ejendommene kun 5—6000 Kr. værd i vore Penge, altsaa meget mindre end nu til Dags, ogsaa naar Hensyn tages til den skete Forandring i Pengenes Værdi fra da til nu. Derimod var Behæftelsesforholdene mere moderne; Ejendommene var jævnlig meget stærkt behæftede, undertiden som nu helt op til Tagskægget; gennemsnitlig udgjorde Behæftelsen 65 pCt. af Købesummen. I det hele giver disse Forhold Forf. Anledning til en overmaade interessant Redegørelse for Prioritetsforholdene den Gang, hvorved der kastes et Strejflys over hine Tiders økonomiske Forhold. Hvad Materialet angaar, sammenlignes Protokollens Prioritetsoplysninger med de foreliggende officielle Oplysninger; der er vel nogen Uoverensstemmelse mellem Opgivelserne, men den er dog ikke større, end at Billedet af Tilstanden efter begge Oplysningsrækker bliver det samme. Der er den Forskel mellem Prioritetsforholdene da og nu, at de sekundære Prioriteter, som nu spiller en fremragende Rolle, den Gang var af forholdsvis ringe Betydning — kun $\frac{1}{7}$ af Behæftelsen var sekundær, medens hele Hovedmassen af Laan var paa første Prioritet. Af samtlige udlaante Kapitaler faldt omtr. $\frac{1}{7}$ paa offentlige Institutioner, $\frac{1}{8}$ ejedes af umyndige Kreditorer, medens hele Resten var udlaant af Private, hvoraf enkelte ret store Kapitalister.

Ved Byens Genrejsning efter Branden var allerede Mangelen paa Haandværkere en stor Hindring; tilsammen fandtes der et Par Aar før Branden i de Lav, som der her nærmest bliver Tale om (Murere, Tømrere, Snedkere, Malere, Glarmestre, Smede og Vognmænd) 276 Mestere, 588 Svende og 426 Drengene, og det skulde ikke forslaa

langt til Genopførelsen af 1450 Ejendomme; men Rammerne fyldtes snart, og Personer uden for Lavene har sikkert ogsaa hjulpet med. Endnu vanskeligere var det dog at skaffe de fornødne Pengemidler til Opførelsen til Veje. I saa Henseende paalægges det gentagende Magistraten at søge at formaa Pantekreditorerne til ved mindelig Overenskomst at eftergive en Del af Gælden, og Kongens i saa Henseende udtalte udtrykkelige Ønske hjalp ogsaa for saa vidt, som de allerfleste Kreditorer kvittede af paa Gælden med Halvdelen eller Tredjedelen og indrømmede Rentefrihed i flere Aar, ja nogle forstrakte endog med yderligere Laan. Hvor mindelig Overenskomst ikke var naaet (væsentlig af tilfældige Grunde), afgjorde Kongen uden videre, at der skulde gives Afkald paa $\frac{1}{3}$ af Gælden og indrømmes 2 Aars Rentefrihed — et ganske karakteristisk Vidnesbyrd om de Tidens Opfattelse af Ejendomsrettens Ukrænkelighed. Trods al Hjælp oplyses det dog under 4. November, at kun 503 havde erklæret at ville bygge paa ny, medens 619 havde maattet forlade deres Grunde og overlade dem til Pantekreditorerne. Hvor der skete Nedsættelse, blev Gælden gennemsnitlig reduceret til ca. 63 pCt. af den oprindelige Værdi, stærkest var Nedsættelsen, som rimeligt er, ved de sekundære Prioriteter; Rentefritagelse spillede ogsaa en betydelig Rolle. Som samlet Resultat af de paagældende Foranstaltninger anføres, at lige overfor en oprindelig Prioritetsbyrde paa $1\frac{1}{4}$ Mill. Rdl. stod en nedsat Gæld paa 569.000 Rdl. foruden den tvivlsomme Værdi, som de overtagne Grunde besad (for en Værdi af godt $\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. maatte Kreditor holde sig til Grunden).

Mandtallet over Indvaanerne i den skaanede Del af Byen angiver for hvert enkelt Hus Familiens Overhoved (Navn og Stilling), hans Børn samt Tyende (efter Køn), hvorhos der gives tilsvarende Oplysninger om de til Leje boende Familier og mere summarisk om logerende Enkeltpersoner. Det er et meget interessant Kulturbillede, der herigennem oprulles for vore Øjue, ikke alene ved

de meget morsomme Erhvervsbetegnelser, der findes anførte heri, men ogsaa paa Grund af den hele Uensartethed, der paa de Tider har præget Byens Befolkning. Tællingen bærer Vidne om ret stor Omhyggelighed, men naturligvis kan man ikke vente at finde mange af den Slags Oplysninger, som en Tælling i moderne Forstand kræver. Adskillige, navnlig løsere Eksistenser, kom slet ikke med, og nogle var der, som ikke vilde tælles, hvilket dog hører til Sjældenhederne; men det gælder ganske vist om Hans Majestæts Overhofmarskal, Ekscellencen Blume og om Kongens Staldmester, der paa denne Maade har indlagt sig en vis herostratisk Berømmelse. Mandtallet omfatter ialt godt 54000 Personer, men selve Folketallet menes at have andraget mindst 70000; Branden har vel nok medført, at en Del er flyttet bort, men dog langt fra mellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{5}$ af Befolkningen; snarest maa man derfor antage, at det har været vanskeligt at faa medtaget i Mandtallet den brandlidte Del af Befolkningen, som var spredt for alle Vinde.

Af de Enkeltheder, man kan udlede af Mandtallet, gør Forf. først opmærksom paa det forholdsvis store Antal Mænd, hvilket staar i saa stærk Modstrid med Forholdene nu til Dags; medens der i 1901 for hver 4 voksne Mænd var 5 Kvinder, var der i 1728 for hver 8 voksne Mænd kun 7 Kvinder (Børnene er i Protokollen ikke delt efter Køn); dette skyldes hovedsagelig det store Antal Militærpersoner. Derimod var Børneantallet forholdsvis set det samme som nu, d. v. s. omtrent en Tredjedel. — En ikke ringe Del af den talte Befolkning var indflyttet efter Branden, og mange Steder var der derfor overfyldt med Mennesker, og det endda uagtet man, som ovenfor nævnt, næppe har faaet alle de tilflyttede med. Af de 54000 angives 8700 som brandlidte; de var nogenlunde ligelig fordelt over hele Byen, undtagen i Sct. Annæ Østre Kvarter og Nyboder, hvilken sidste Bydel i Forvejen var tæt bepakket. Et ikke ringe Antal angiver i Mandtallet, at de agter at forlade Byen; foruden 79 Brandlidte er der 484 andre,

hvorom dette gælder, altsaa 1 pCt. af Befolkningen, heraf ikke faa Tyende. Dernæst er der ikke faa midlertidig nærværende Personer, som opholdt sig her snart paa Grund af en Højesteretssag, snart for at søge Embede, aflevere Regnskaber eller for Uddannelses Skyld. Det er Tilfældet med ialt 401 Personer, hvoraf 132 fra Danmark og Hertugdømmerne, 164 fra Norge (deraf 33 Embedsøgende med 34 Bipersoner) og 105 fra Udlandet.

I det hele bærer Protokollen Vidnesbyrd om, at Byen talte mange fremmede Elementer; man ser det allerede af de mange udenlandske Navne. Trods de store Hindringer, man lagde i Vejen for Indvandringen af Jøder, fandtes der dog en Del saadanne, selv om det jødiske Befolkningselement den Gang var ringe, mod hvad det senere skulde blive. Ialt taltes der 284 Jøder (79 voksne Mænd, 63 Kvinder og 142 Børn, altsaa med en ret betydelig Børnerigdom) foruden 59 Tjenestefolk. De boede ret koncentreret i Srandkvarter (Læderstræde) og Vester Kvarter samt paa Christianshavn, og de havde et stærkt fremmedartet Præg. — Antallet af Studenter angives til 435; der immatrikuleredes i de Tider ca. 150 om Aaret, og herefter skulde de altsaa gennemsnitlig opholde sig 3 Aar ved Universitetet; det er dog ikke udelukket, at Branden har medført, at en Del er bortrejst. Studenterne boede hovedsagelig i Nyboder og Øster Kvarter. De bidrog vel ogsaa for saa vidt til at give Hovedstaden paa den Tid sit Præg, men de spillede dog en ringe Rolle sammenlignet med Militæret.

Hvor mange Personer der gennemsnitlig boede i hvert af Byens tiloversblevne 3051 Huse, kan ikke siges med Bestemthed; dertil er Materialet i Protokollen m. H. t. de Logerende ikke godt nok, og Undersøgelsen vanskeliggøres ogsaa ved de Brandlidtes Nærværelse; man kan dog nok sige, at Datidens Ejendomme rummede godt en Snes Mennesker hver, hvilket svarer til Forholdene i vore Dage ude i Sundbyerne, medens Kasernesystemet i det egentlige København bevirker, at Husene der rummer en

halv Gang flere nu. I en Femtedel af Husene boede der kun én Familie (gsntl. 8 Beboere); Overvægten af Mænd over Kvinder var størst i saadanne Huse. I Kældere boede den Gang kun 3 pCt. af Befolkningen, midt i forrige Aarh. $8\frac{1}{2}$ pCt.; nu er Procentforholdet omtrent det samme som i 1728. Ikke mindre end 22 pCt. af Befolkningen boede i eget Hus; Selvejkerbusene fandtes især i Øster og Strandkvarter, og saadanne Familier var gennemgaaende talrigere end Lejefamilierne.

Paa den Tid var der et paafaldende stort Antal Logerende. I 1901 var her 23000, d. v. s. 6 pCt. af Befolkningen, i 1728 var Antallet 7079 eller 13 pCt. af Folketallet, altsaa forholdsvis set mere end det dobbelte. De fleste Logerende boede hos Selvejkerfamilier. Militærvesenet bidrog ikke lidet til det store Antal; man havde den Gang ikke Kaserner, og en Mængde Soldater var derfor indlogerede i Privatfamilierne.

At Militæret overhovedet spillede en stor Rolle i Datidens København, giver Tallene tydelig Indtryk af. Af Mandtallets 54000 Indb. hørte ikke mindre end 16629 til Hær og Flaade, enten som Forsørger eller Forsørget. En Del af dem var dog »afdankede«, men selv om disse lades ude af Betragtning, bliver der dog 14581 tilbage, saaledes at over $\frac{1}{4}$ af den hele Befolkning havde sit Erhverv fra Militæretaten. I aktiv Tjeneste var 6201 Mand eller over $\frac{1}{3}$ af den voksne mandlige Befolkning. I Sammenligning hermed er Militærets Betydning i vore Dages København ganske forsvindende.

Af særlig Interesse er Tyendeforholdet i de Tider. Det er en almindelig kendt Ting, at Tyendeholdet i den nyere Tid har været i stadig Aftagen, og vender vi Blikket til andre Lande — England, Amerikas forenede Stater — finder vi det endda langt mindre udbredt end herhjemme. Imidlertid er det en iøjnespringende Forskel, der er mellem Forholdene i vore Dage og i 1728. Den Gang var der i Følge Mandtallet 5200 Karle og 4600 Piger; dog er ikke alle disse egentligt Tyende, idet der

herimellem findes Informatorer, Skriverkarle, Handelsmedhjælpere og navnlig Haandværkssvende. Men det egentlige Tyende har dog mindst udgjort 6000, hvilket vil sige, at der forholdsvis set fandtes tre Gange saa mange Tjenestefolk som nu. I 1901 var der af 101000 Husstande kun 10900, der havde Tyende, i 1728 havde af 11344 de 3327 Tjenestefolk, og saa var endda Antallet af Tyende i de enkelte Husstande overvældende stort, en Grev Holstein havde saaledes 27 Karle og 11 Piger. Det var de Tidens Maade at vise deres Flothed paa, og Bekostningen ved denne Flothed var ogsaa for saa vidt til at overse, som Pigelønnen den Gang kun androg ca. 20 Kr. om Aaret; i vore Dage var der sagtens mangen en Husmoder, der vilde slaa Hænderne sammen af Forskrækkelse ved at vaagne op til slige Forhold og mene, at det nuværende Tyendehold var mere end stort nok; men paa den anden Side maa det erindres, at de senere Tidens mange Kulturgoder har bidraget deres til, at man nu kan undvære de mange Folks Hjælp; Vand, Gas, Telefon, Hjemmevirksomhedens Ophør, kort sagt Livets Specialisering har hidført en Revolution paa dette Omraade. Dermed hænger det ogsaa sammen, at navnlig Antallet af Karle er saa langt mindre nu.

En Fordeling af Forsørgerne mellem Medhjælpere og selvstændige er vanskelig at foretage, men det kan dog tydelig ses, at Virksomhederne i de Tider var meget smaa. Ikke mindst gælder dette for Handelens Vedkommende, hvor man gennemsnitlig kan regne, at der næsten var tre Bedrifter for hver én Medhjælper; dette hænger bl. a. sammen med de mange Smaahandlende, der fandtes den Gang. Inden for Haandværket synes 2130 af Forsørgerne at have været selvstændige, 4471 Medhjælpere, altsaa 2 Medhjælpere for hver Hovedperson, medens man nu regner 5. Smaa Bedrifter finder man blandt Høkere, Øltappere, Brændevinsbrændere, Sko-slikkere og Kalkslagere. I saa Henseende har der fundet en stærk Udvikling Sted i den mellemliggende Tid; ved

Brændevinsbrænding var der f. Eks. beskæftiget omtrent lige saa mange Mennesker den Gang som nu, men nu i 30 mod den Gang i 234 Bedrifter. Endnu skarpere tegner Forskellen sig m. H. t. Bryggerierne. Bagerne var svagt repræsenterede da, Slagterne derimod talrigt, og Skomagere og Skræddere spillede en større Rolle paa den Tid, inden Storproduktionen havde fundet Indpas i disse Fag. Bygningshaandværket levede jo efter Branden under usædvanlige Forhold; dog var der forholdsvis set mindre Arbejdskraft baade inden for Murere, Snedkere og Malere end nu, medens Tømrerfaget var bedre forsynet; men dette sidste hænger bl. a. sammen med, at Træværket spillede en langt større Rolle den Gang end i vor Tids Bygninger. Smede var der flere af, idet Metalindustriens Udvikling paa det Punkt har overflødiggjort en Del af det gamle Haandværk. Søfolk og Fiskere var til Stede i større Omfang, og Byen bar i det hele i de Tider langt stærkere Præg af at være en Søstad end nu, ogsaa rent ydre set.

Disse Hoveddata har Prof. Westergaard henledet Opmærksomheden paa, men iøvrigt giver selve det optrykte Mandtal enhver Mulighed for at uddybe Materialet paa sit specielle Felt og udfinde mange karakteristiske Forhold til Belysning af hine Tidens Kultur- og Samfundsforhold. Stoffet er taknemligt, og at der foreligger mange interessante Enkeltheder, giver allerede den foreliggende Afhandling tydeligt til Kende.

Værket slutter med Gengivelsen af en stor Del Indskrifter om den sørgelige Ildebrand, som har fundet deres Plads paa de nyopbyggede Huse; de har deres kulturhistoriske Interesse som Tegn paa Datidens Tænkemaade, der ikke altid falder sammen med vor Tids; det gælder f. Eks. den Beskedenhed og Offerberedvillighed, der giver sig tilkende i nedenstaaende Verslinier:

Gud sit
Konge dit
Resten mit
af sort og hvit.

Paa det Hus, hvori Ildebranden opstod, blev indsat:

Stat Læser; læs; og græd, see hver en Tødel tegnet
 Du seer udi mit Skildt den ganske Stad staar blegnet
 Ved ildens store magt, som ikke tusind aar
 Kand vinde op igien, som skeede ved det saar.
 Min Formand brendte først ved en foragtet prose,
 Da moxen Kiøbenhavn gik over udi ild.
 Bedrøved Læser føel, om ey din Skøe med hose
 Kand føle brandens vold, Gud dømte, tie nu stil.

Med vort Kendskab til København og Byens Udvikling i den Tid, der er forløbet siden Branden i 1728, kan man kun glæde sig over, at de Saar, Branden slog, saa hurtigt blev lægte, og at der langt fra skulde 1000 Aar til for at opveje Ulykken; den halve Million Indbyggere i Hovedstaden i 1906 sammenlignet med de godt 70000 i 1728, er det bedste Bevis i saa Henseende. Det foreliggende Værk byder desuden Lejlighed til en Sammenligning, der karakteriserer Udviklingen ogsaa paa mange andre Punkter, og man maa i det hele være Direktionen taknemlig for, at den gennem det foreliggende Værk har sat den Institution, den forestaar, et saa smukt Mindesmærke som sket.

Michael Koefoed.

Befolkningsforholdene i det 19. Aarhundrede. Statistisk Tabelværk. 5. Række, Litra A, Nr. 5. Udgivet af Statens statistiske Bureau. København 1905. (182 S.).

Nærværende Bind af »Statistisk Tabelværk« er i sit Anlæg yderst forskelligt fra Statistisk Bureaus øvrige Publikationer. Medens disse, paa en enkelt Undtagelse nær, fremstiller Forholdene paa et bestemt Tidspunkt eller i et ganske kort Tidsrum og kun lejlighedsvis, rent parentetisk, trækker Sammenligningslinjer med de tilsvarende Forhold i ældre Perioder, staar man her overfor et histo-